

De orgels van Aarle-Rixtel, Nederweert en Roermond

Frans Jaspers

Versie 2021 05 27

Het front van het orgel van Aarle-Rixtel vertoont veel overeenkomsten met dat van Nederweert. En dat lijkt weer als twee druppels water op dat van de Caroluskapel in Roermond. Is er een verband?

Overeenkomsten

Vermoedelijk wees Arjen Looyenga als eerste op de opvallende overeenkomsten van de fronten van de orgels van Aarle-Rixtel en Nederweert, in zijn kunsthistorische analyse van het orgel van Aarle-Rixtel in de *Orgelencyclopedie*.¹ De indeling van het zevendelige hoofdwerkfront is identiek, die van het positief bijna. Het rugpositief in Nederweert is vierdelig, in Aarle vijfdeling, maar beide zijn in het midden het laagst. De decoratie is wel verschillend, maar een opvallende overeenkomst is de bekroning van de kolommen met een lier.

Er zijn ook onderdelen van de fronten die verschillend zijn aangepakt, zoals de onderkas van het hoofdwerk en de verhoogde middenpartij in Aarle. Maar de verschillen zijn minder opvallend dan de vele overeenkomsten. Hoe is deze overeenkomst te verklaren?

Nederweert met een front naar een Roermonds voorbeeld

Over de bouw van het orgel in Nederweert is niet bijzonder veel bekend.² Het kon worden betaald met een gift aan de kerk. De bouwer was Arnold Clerinx (1816-1898) uit Sint-Truiden (B). De oplevering vond plaats in oktober 1851, waarvan een krantenbericht bewaard bleef (*De Tijd*, 25 oktober 1851). Hierin wordt de maker van de orgelkas vermeld: Arnold van Haeff (1824-1857) uit Nederweert. Het orgel werd gekeurd door de organisten Huub Haenen (1786-1865) uit Helmond en Gregorius van Dijk (1816-1894), broeder karmeliet uit Boxmeer.

Looyenga meent dat het front van Nederweert een eenvoudiger variant is van een ouder model van Clerinx, namelijk een negendelig front van het orgel in de Saint-Nicolas d'Outremeuse in Luik uit 1845. Waar in Nederweert kolommen zitten tussen de velden in het hoofdwerkfront, zijn in Luik lage torens aanwezig. Maar het rugpositief in Luik uit 1752 heeft een totaal andere indeling dan dat in Nederweert, namelijk vijf delen met een hoge middentoren. Het lijkt mij niet waarschijnlijk dat Clerinx voor Nederweert juist op dit Luikse front heeft teruggegrepen. Wel heeft Clerinx het Nederweertse model nog opnieuw gebruikt in Chainex (B) in 1856.

¹ Arjen Looyenga, 'Kunsthistorische aspecten', in Peter van Dijk (red.), *Het historische orgel in Nederland 1850-1858*, Amsterdam 2002, 185-188.

² Rog r van Dijk, 'Het Clerinx-orgel in de St.-Lambertuskerk van Nederweert', in *Het Orgel* 117/3 (2021), 23-34.

Ook stelt Looyenga dat het orgel van de Caroluskapel in Roermond, het voormalige grootseminarie, met dezelfde frontindeling, een kopie van Nederweert zou zijn.³ Maar vermoedelijk is de kas van dit orgel net vóór dat van Nederweert tot stand gekomen, want een schilder noteerde er zijn initialen en het jaartal 1850 in.⁴ In de middelste frontpijp staat weliswaar een inscriptie van de orgelmaker (Frans Louvigny, 1794-1878) met de datering 1853. Het instrument is dus enige jaren later voltooid dan de kas. Het front van dit orgel gaat waarschijnlijk terug op dat van het voormalige orgel van de kathedraal in Roermond, dat in 1752 was voltooid door Jean-Baptiste Le Picard (1706-1779) uit Luik en dat in 1892 door brand verloren is gegaan. Maar het is bekend dat dit orgel een hoofdwerkfront met vijf en een rugpositief met drie torens had.

Niet alleen het hoofdwerkfront, maar ook het rugpositief in Nederweert heeft exact dezelfde vorm als dat van de Caroluskapel in Roermond. Dus het lijkt er dus op dat Clerinx dit Roermondse orgel nadrukkelijk als model heeft gebruikt. Zijn orgel in Luik had hij vermoedelijk ontworpen als een imitatie van een 18de-eeuws hoofdwerkfront om aan te sluiten bij het aanwezig rugpositief.

Aarle-Rixtel

Over het ontstaan van het orgel in Aarle-Rixtel is iets meer bekend, maar evenmin veel. In Aarle-Rixtel was een nieuwe parochiekerk voltooid, die in 1846 werd ingezegend. Er stond nog geen orgel in. In juli 1851 vroeg de pastoor toestemming aan de bisschop om een orgel te laten bouwen, waarop hij die toestemming kreeg. Hij moet contact hebben opgenomen met orgelmaker Frans Smits, want deze diende twee offertes in voor een orgel met twee klavieren en de keuze uit een aangehangen of vrij pedaal. Begin 1852 werd aan Smits de opdracht gegeven om het ontwerp met vrij pedaal uit te voeren. De volgende gebeurtenissen zijn te achterhalen uit aantekeningen van orgelmaker Smits, bewaard in het Smits-archief en gepubliceerd door Jan Boogaarts in zijn dissertatie.⁵

Op 2 januari 1852 schreef Smits aan de pastoor van Aarle-Rixtel dat hij het orgel rond Allerheiligen 1853 zou kunnen opleveren en dat hij met schrijnwerker Beuijssen overleg zou hebben over de orgelkas. In april 1852 leverde Smits een tijdelijk orgeltje en had hij contact met organist Henri Fritsen. Daarna diende hij in de loop van 1852 enige ontwerpen in voor een orgel met drie en zelfs met vier klavieren. Op 27 december 1852 diende hij een offerte in voor de bouw van een orgel met drie klavieren, vrij pedaal en een aantal gereserveerde registers. Dit plan is gerealiseerd. De pastoor noteerde dat het orgel in deze vorm is opgeleverd op 13 oktober 1854.

³ Looyenga, a.w., 130-133.

⁴ Rogér van Dijk en Marcel Verheggen, *Het orgel in de Caroluskapel*, Roermond 2006, 23.

⁵ Jan Boogaarts, *De orgelmakers Smits te Reek bij Grave*, Zutphen 2017, 92-95 en 330-339.

Vervolgens is uit de aantekeningen van broeder Gregorius van Dijk bekend, dat hij het orgel gekeurd heeft.⁶

Connecties

Aarle-Rixtel ligt 40 kilometer van Nederweert. De dorpen behoren wel tot een ander bisdom. Maar hemelsbreed is de afstand niet groot.

De connectie in tijd is duidelijk: in hetzelfde jaar dat het orgel in Nederweert werd opgebouwd en voltooid, ontstonden de plannen voor een orgel in Aarle-Rixtel. De lof over het orgel in Nederweert moet op een of andere manier doorgedrongen zijn in Aarle-Rixtel. Dat kan gebeurd zijn door middel van het eerder genoemde krantenbericht van 25 oktober 1851. Maar de ontwerptekening voor Aarle-Rixtel moet eind 1851 al gereed en goedgekeurd zijn, want Smits zou er begin 1852 met Beuijssen over overleggen. Dan zou die tekening in november of december door Smits gemaakt moeten zijn nadat hij het orgel van Nederweert bezocht had. Iemand moet er bij Smits op aangedrongen hebben om het ontwerp van Nederweert in Aarle-Rixtel na te volgen. Het krantenbericht lijkt hiervoor onvoldoende basis.

Een andere connectie is de persoon van broeder Gregorius. Hij heeft beide orgels gekeurd. Meer is er over zijn bemoeienissen met beide orgels niet bekend. Maar hij had toen al enige naam als orgeladviseur. Het is mogelijk dat hij in Aarle-Rixtel al in de ontwerpfase betrokken was en het front van Nederweert aanbevolen heeft als model. Maar zijn naam wordt in stukken nergens genoemd.

Een laatste connectie is de persoon van Huub Haenen. Het ligt voor de hand dat de pastoor van Aarle-Rixtel, waar nog geen orgel en organist voorhanden waren, op enig moment tijdens de voorbereidingen het advies gevraagd heeft van organist Haenen van de dekenale St.-Lambertuskerk in het nabije Helmond. Het is niet verwonderlijk dat er geen notitie te vinden is over een dergelijk voor de hand liggend advies. We weten dat Haenen het orgel van Nederweert mee gekeurd heeft. Misschien heeft hij de pastoor van Aarle ook aan organist Fritsen geholpen. Haenen is de meest voor de hand liggende persoon die de pastoor van Aarle-Rixtel gewezen kan hebben op het prachtige nieuwe front in Nederweert.

De offerte van Smits voor Roermond

Het is wel toevallig dat Smits voor het seminarie van Roermond, de huidige Caroluskapel, ook een offerte heeft uitgebracht. Een priester van het bisdom Roermond, H.A. Greven, verzocht Smits op 10 maart 1848 om een prijsopgave met daarbij een voorgenomen dispositie. Vier dagen later antwoordde Smits met een eigen, totaal andere dispositie plus prijsopgave.⁷ De opdracht ging kennelijk naar Louvigny.

⁶ Frans Jaspers en Wout van Kuilenburg, 'Broeder Gregorius van Dijk, een negentiende-eeuws orgeldeskundige', in Victor Timmer en Ton van Eck (red.), *Abraham zien en andere artikelen over het orgel*, Voorburg 1985, 39.

⁷ Boogaarts, a.w., 532.

De dispositie die Greven opgaf, komt overeen met die van het door Louvigny gebouwde orgel, met hoofdwerk, rugpositief en aangehangen pedaal, samen 20 registers. Smits bood een kleiner instrument aan, met hoofdwerk, positief en vrij pedaal, samen 17 registers. De datering van de offerte bevestigt het vermoeden dat in het voorjaar van 1848 de opdracht aan Louvigny is verstrekt. De maker van de kas, tot nu toe onbekend, kan kort daarna begonnen zijn.

Besluit

Smits heeft onmiskenbaar het front van Nederweert overgenomen in Aarle-Rixtel. Hoe hij daartoe gekomen is en wie hem er mogelijkwijs toe aangezet heeft, is niet te achterhalen. Maar er zijn zeker twee kandidaten, Haenen en broeder Gregorius, die de pastoor van Aarle-Rixtel enthousiast gemaakt kunnen hebben voor het model van Nederweert. Het ligt minder voor de hand om te verwachten dat Smits zelf het initiatief genomen heeft voor de overname van het model, want hij had zelf ideeën genoeg. Vermoedelijk is het dringend aan hem gevraagd.

Smits is tamelijk vrij met het model omgegaan. Dat moest hij ook wel, omdat de nis die in Aarle-Rixtel beschikbaar was aanzienlijk lager is dan de achterwand van de kerk in Nederweert. Hij kon niet zo'n mooie hoogtewerking verkrijgen als Clerinx, die hiervoor een flinke versmalling van de onderkas gebruikte. Het front van Aarle maakt zelfs een enigszins plompe indruk. Het loze positief is erg bescheiden gebleven. Maar het hoofdwerkfront oogt veel plastischer dan het voorbeeld in Nederweert door de verhoogde voet van de middentoren en van de sterk naar voren welvende aanpalende velden. De decoratie in Aarle is ook iets rijker, wat versterkt wordt door de vergulding. In Nederweert vormt het orgel een fraaie eenheid met de balustrade, maar het staat alleen achter in de kerk. In Aarle-Rixtel daarentegen is Smits erin geslaagd om het front organisch in te passen in de omringende vormtaal van de neoclassicistische kerk met zijn overdadige Korinthische kapitelen en de voluten onder de sobere balustrade. Dit is een *Gesamtkunstwerk*.

Dan is er nog iets opmerkelijks aan deze overname. Smits heeft geen enkel element van de dispositie of orgelklank in Nederweert gekopieerd. Hij moet dat orgel bij zijn bezoek ongetwijfeld beluisterd en bespeeld hebben en heeft het vermoedelijk ook van binnen bekeken. Hij zal het vakmanschap van Clerinx zeker gewaardeerd hebben. Maar dispositie en klank waren voor Smits een gepasseerd station, dat van het classicisme. Hij realiseerde in Aarle-Rixtel een vroegromantisch orgel met meer grondstemmen, minder hoogliggende registers en een zwelkast. Beide orgels hebben vrijwel evenveel registers (Nederweert 26, Aarle 28), maar de drie klavieren van Aarle en het vrij pedaal van twee octaven leveren veel meer speelmogelijkheden op.

Ondanks het feit dat de beide orgelfronten van Nederweert en Aarle-Rixtel sterk verwant zijn, zijn de orgels als muziekinstrument behoorlijk verschillend. Ze vertegenwoordigen andere muziekwerelden die allebei een eigen charme hebben.

Copyright @ Frans Jaspers

Indien een lezer opmerkingen of vragen over de tekst heeft, dan wel aanvullingen of verbeteringen, dan kan hij of zij die aan mij mailen via jespe041@planet.nl